

UHRANUTÍ A KLETBA V BALKÁNSKÉ TRADICI

Martin Surovčák

V minulosti lidé přičítali náhlé pohromy uhranutí nebo prokletí. Kořeny těchto dvou projevů duchovní kultury provázaných s magickými představami sahají hluboko do pohanské minulosti, odolaly tlaku křesťanství i islámu a i přes racionalismus moderní společnosti strach ze zlého pohledu nebo slova přežívá na Balkáně leckde dodnes. Nelze se proto divit, že dochází i k takovým absurdním situacím, jakou byl lednový skandál v Rumunsku, kdy se místní vědmy hodlaly bránit zdanění příjmů ze své živnosti prokletím členů vlády a prezidenta. V tomto příspěvku se zaměříme na určité etnolingvistické aspekty těchto dvou jevů v balkánském prostředí.

Uhranutí

Uhranutí není pouze balkánským kulturním jevem. Setkáme se s ním u všech indoevropských, semitských a také u některých turkických národů, což poukazuje na jeho starobylost. Stará svědectví o uhranutí se dochovala ve staroindických védách (zejména v Atharvavédě) a u antických autorů Hérodota (8. stol. př. n. l.), Platóna (5./4. stol. př. n. l.), Plútarcha nebo Plinia Staršího (1. stol. n. l.). Existenci uhranutí zmiňuje v několika pasážích i Korán, např.:

اوعمس امل مهراصبأ ب ك و نوق ل زلي اورفك ن ذل داكي ن و
نونجمل نه ن ذل ووق ي و رك ذل

A nevěřící, když připomenutí slyší, div že pohledy tě neproklínají a hovoří: „On džiny je posedlý věru!” (súra Al-Kalam, verš 51)

Na vědecké úrovni se o problematiku uhranutí zajímal sir Edward Burnett Tylor (1832–1917), jeden ze zakladatelů kulturní antropologie jako akademické disciplíny, a systematicky se jí zabýval americký folklorista Alan Dundes (1934–2005), přičemž podroboval tento kulturní jev výzkumu z perspektivy různých vědních oborů.¹

Antropologové popisují uhranutí jako *neintencionální a neplánovaný akt, jehož důsledků si původce není vědom. ... Je spojován s přenosem negativní energie nebo praktikami souvisejícími s magií a čarodějnictvím. Z antropologického hlediska lze na urknutí pohlížet jako na specifický typ interakce, při němž zvýšený zájem nebo závist jednotlivce vyvolává u sugestibilní osoby negativní pocity ohrožení a strachu.*² Řecká antropoložka Christina

Veiku³ podtrhuje především sociální symboliku uhranutí. Podle ní je totiž každý jedinec neustále sledován svým okolím, a proto musí jednat v souladu s morálními zásadami společnosti. Pokud je nebude respektovat, bude stížen uhrančivým pohledem a tedy vyloučen z kolektivu, načež musí projít symbolickou očistou, aby se do něj opětovně mohl začlenit.⁴

Z etnolingvistického hlediska je zajímavým rysem češtiny, že rozlišuje mezi *uhranutím* vyvolaným pohledem a *urknutím* prostřednictvím slov, zatímco balkánské jazyky tento fenomén nejčastěji označují prostě jako *zlé oko* nebo *uhrančivé oko*: srb. *urokljivo oko*, mak. *злобно око / урокливо око*, bulh. *уроки*, řec. *κακό μάτι*, tur. *nazar / kem göz*, alb. *mësysh*, rum. *deochi*. Slovesa nebo slovní spojení s významem „uhranout“ pak mají podobu: srb. *уреху*, alb. *marr mësysh*, mak. *урочам*, bulh. *урочасам*, řec. *ματιάζω*, rum. *a deochea*.

Na Balkáně se traduje, že lidé se zlým okem (srb. *урочник*, rum. *deochetor*, řec. *ματιαστής*) bývají silné osobnosti, které se s touto schopností narodily nebo jí určitým způsobem nabyly během života. Zlé oko však není dědičné a navíc nemůže zasáhnout jiného člověka se stejnou schopností. Jinými slovy ten, kdo může uhranout, nemůže být sám uhranut. Může jít prakticky o kohokoliv, nemusí svou schopnost využívat záměrně a dokonce o ní nemusí ani vědět. Původce uhrančivého po-

Aktualizováno: Prosinec 2009. Dostupné z WWW: <<http://is.muni.cz/elportal/?id=858696>>.

³ ΒΕΪΚΟΥ, Χριστίνα. *Κακό μάτι. Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, Αθήνα 1998.

⁴ ΒΕΪΚΟΥ, Χριστίνα. *Η δύναμη του ματιού. Καθημερινή*, 23. 9. 2003.

¹ DUNDES, Alan. *The Evil Eye: A Case Book*, Wisconsin 1992.

² MALINA, Jaroslav. *Antropologický slovník*. Elportál [online]. Brno : Masarykova univerzita, 2009. [cit. 2011-02-23].

hledu přitom nemá nad touto schopností sebemenší kontrolu, což ho svým způsobem i omlouvá. Neexistuje sice žádné spolehlivé varování před uhrančivým okem, nicméně Řekové, Rumuni a Turci věří, že jasné modré oči jsou obzvláště nebezpečné, a proto se před nimi mají na pozoru. To je pochopitelné, vezmeme-li v úvahu, že světlé oči se v tomto regionu nevyskytují zdaleka tak často jako tmavé. Arumuni obdobným způsobem dar zlého oka připisují zrzavým lidem. Další na Balkáně poměrně rozšířená pověra tvrdí, že se člověk s touto schopností pozná už v raném věku, kdy se jako již odstavené dítě znovu vrátí ke kojení. Rumuni z Bukoviny ve strachu před mocí zlého oka brání dětem do jednoho roku, aby se na sebe podívaly do zrcadla.⁵

V lidové představivosti číhá zlé oko na každém kroku, venku i uvnitř budov. Před zlým okem není nikde a za žádných okolností úniku. Působí na lidi, dobytek i majetek, zkrátka na všechno, co přitahuje obdiv a závist, a proto mu jsou nejvíce vystaveny děti, krásní, bohatí a šťastní lidé. Závistivci sice dávají najevo chválu, ale v skrytu duše si přejí přesný opak, toho co říkají. Jediný způsob obrany vůči zlému oku spočívá v symbolickém zneviditelnění sebe samotného a ve vyvarování se přílišné chvály a obdivu. To je také podstata balkánského zvyku hanět a „plivat“ na novorozeňata, novomanžele, nová auta, domy apod. Pokud někomu přece jen z úst vyklouzne nadměrná chvála, většinou rychle zareaguje některou z apotropaických formulí: srb. **Да не чује зло! Да не уречем! Не било урока! Абыч неурќи!** – bulh. **Да не му са уроки! Да не го хванат уроки!** *Ат хо někдо неурќне!* – alb. **Mashalla! Zoti e bëftë mirë!** *Bùh ho opatruj!* – rum. **Să nu-i fie de deochi!** *Ат хо někдо неурќне!* **De nu m-aș deochea!** *Абys мѣ неурќи!* – řec. **Μην τον πιάσει μάτι! Μη βασκαθεί!** *Ат хо někдо неурќне!*

Přítom je na Balkáně rozšířený i nám dobře známý zvyk klepat na dřevo, aby „zlo neslyšelo pochvalná slova“ nebo aby *zlo přešlo na dřevo*.⁶ Uhrančivý pohled a jeho škodlivé účinky údajně mohou na sebe strhnout zvláštní předměty výrazné barvy, především černé, červené a bílé. Řekové a Turci proto nosí zvláštní skleněný amulet v podobě modrého oka (řec. *ματάκι*, tur. *nazar boncuğu*). V Bulharsku jako prostředek proti uhranutí slouží také ozdoby smotané z bílé a červené nitě (bulh. *мартенички*).⁷ Srbové chrání dům před uhranutím pomocí koňské lebky.⁸ Dále se používá jako amulet křížek, modrý korálek, stroužek česneku, prázdné vaječné skořápky, uhlík apod. Velmi starým a rozšířeným zvykem bylo poznamenat dítě na čele blátem nebo prachem nebo mu zašít do příkrývky růžový trn. Arumuni věří, že dítě ochrání před uhranutím, když ho dají nakojit Cikánce.⁹

Uhranutý dobytek hubne a přestává dojit mléko. V srbském prostředí se věří, že jen dva dny v roce je možné vykonat obřad, který může odvrátit uhranutí dobytka. O půlnoci tři dny před Štědrým dnem nebo svátkem sv. Jiří hospodyně v doprovodu pokud možno příbuzné ženy vezme dvě tykve naplněné vodou, smotek vlny, vřetenou, malou motyku a nůž. Jednu tykev vhodí do ohrady a druhou do chléva a se zbylymi

мартенички

patáki / nazar boncuğu

Bc. Martin Surovčák (1988)

Student balkanistiky a novořečtiny na Masarykově univerzitě v Brně. Člen několika občanských sdružení. Zajímá se o balkánskou lingvistiku a kulturu balkánských národů, hlavně Řeků a Albánců. V současné době pracuje na aytéze o albánštině.

⁵ CANDREA, Aurel. *Folclorul medical român comparat*, Iași 1999, s. 214–216.

⁶ ВУКОВИЋ, Милан. *Народни обичаји, веровања и пословице код Срба*, Београд 2004, s. 204.

⁷ ГЕОРГИЈЕВА, Иваницка. *Народна митологија*, Софија 1993, s. 170.

⁸ ВУКОВИЋ, Милан. *Народни обичаји, веровања и пословице код Срба*, s. 205.

⁹ CANDREA, Aurel. *Folclorul medical român comparat*, s. 220–224.

předměty obejde třikrát dokola ohradu i chlív. Potom druhá žena před chlívem vykope trochu hlíny a třikrát ji přehodí přes smotek vlny. Hospodyně se jí ptá: *Proč obracíš hlínu?* a druhá žena odpovídá: *Neobracím hlínu, ale nepřítel, kdyby přišel, aby slepý odešel.* Doma upečou koláč a vejce a potom je zakopají do mraveniště. V předvečer Štědrého dne nebo svátku sv. Jiří vykopou koláč a vejce, v řece naberou vodu, připraví krmení a odnesou ho dobytku.¹⁰

Nejběžnější příznaky uhranutí u lidí nápadně připomínají klasický průběh chřipky: celková skleslost, bolest hlavy, horečka, slzení, rýma, hučení v uších, nespavost. Pokud na sobě někdo pocítuje tyto symptomy, může se obrátit o pomoc k léčiteli (srb. *врачар*, bulh. *баяч*, rum. *descântător*, řec. *ξεματιαστής*), který provede složitý zažehnavací obřad (srb. *бајање*, bulh. *баене*, rum. *descântec de deochi*, řec. *ξεμάτιασμα*). Léčitel přejímá negativní energii na sebe, aniž by sám onemocněl. Zažehnavací rituál se neobejde bez čtyř nepostradatelných ingrediencí: vody získané z pramene nebo ještě lépe z mlýnského kola, dále oleje, uhlíku a sliny uhranutého. Léčitel nejprve musí zjistit, zda se skutečně jedná o uhranutí. Jedna metoda spočívá v ponoření uhlíku do sklenice s vodou (bulh. *гасене възлища*, srb. *гашење угљевља*, rum. *stingerea cărbunilor*). Pokud zůstane plavat na hladině, nejde o uhranutí. Jestliže se potopí, ale vyplave nahoru, znamená to, že je dotčný uhranutý, ale uhranutí se zbaví. Potopí-li se na dno, může se zbavit uhranutí jen velmi těžko. V různých krajích se používá různý, ale vždy lichý počet uhlíků: od jednoho až po devět v Bulharsku a Rumunsku. Další možností je nakapat do vody několik kapek oleje. Pokud se očka slijí v jedno velké oko, je dotčný zcela jistě uhranutý. Potom přistoupí léčitel k vlastnímu obřadu: přejíždí uhranutému po vlasech a po tváři prsty namočenými v „obřadní“ vodě, což jednak představuje symbolickou očistu a jednak má navodit vzájemný pocit důvěry. Vody se uhranutý musí také napít. Oblíbenou praktikou je počítání čtyřiceti pídí po těle uhranutého nahoru a dolů (řec. *σαράντισμα*), které symbolizují čtyřicet dní mezi Kristovým zmrtvýchvstáním a nanebevzetím. Zároveň se rytmicky odříkávají formule, při nichž se mohou zmiňovat i osoby podezřelé z uhranutí. Z nepřeberného množství si uvedme pro názornost několik příkladů:

¹⁰ ВУКОВИЋ, Милан. *Народни обичаји, веровања и пословице код Срба*, s. 215–216.

V Řecku se nejčastěji používá formule **Στα όρη στ' άγρια βουβά!** *Do divokých hor! [at odejde zlo]*, která musí být proslovena třikrát a přitom si léčitel třikrát odplivne. Na motivu zahánění zla je založena i tato srbská: **Иди, злињо, у високе горе, у дубоко море, где петао не кукуриче, где гуска не гаче, где зец не скаче. Устук уроци, како дошли тако прошли. Одејди, зло, до високих хор, до хлубокего море, где кохот неокрха, где хуса некејха, где зајак нескаче. Прыч, зло! Јак јси прішло, так одејди!** U balkánských Slovanů se v úvodní části často objevuje personifikované uhranutí ukryté pod prahem a původce uhranutí sedící na prahu: bulh. **Урок седи над клепало, урочица под клепало...** – srb. **Урок седи на прагу, урочица под прагом...**

Kletba

Antropologická definice kletby (srb., mak., bulh. *клетва*, řec. *κατάρα*, alb. *mallkim*, rum. *blestem*) zní *výrok založený na magii, jehož vyslovením se určitý objekt (osoba, společenství, zvíře, přírodní útvar apod.) stane prokletým – postihne jej neštěstí, zkáza apod.*¹¹ Podstatou kletby je tedy na rozdíl od uhranutí víra v magický účinek slova. V rámci lidové slovesnosti spadají kletby mezi tzv. krátké folklórní žánry (příslolí, rčení, hádanky, pranostiky aj.) a jako častý motiv se vyskytují v pověstech, pohádkách i písních. Chorvatští badatelé, kteří se kletbami zabývají, je přiřazují k tzv. rétorickým formám jako např. pozdravy,¹² zatímco srbští badatelé mluví o tzv. apelativních žánrech¹³. Na Balkáně vznikla i řada antologií lidové slovesnosti¹⁴ a několik monografií¹⁵ věnujících se kletbám, z nichž pochází i část excerpovaného materiálu v tomto příspěvku.

Postupem času však kletba v podstatě přešla funkci nadávky, totiž okamžitého uvolnění od afektu. K ještě výraznější žánrové transformaci

¹¹ MALINA, Jaroslav. *Antropologický slovník*. Elportál [online].

¹² NIKOLIĆ, Davor. *Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici*. *Narodna umjetnost* 47/2, Zagreb 2010. s. 148.

¹³ AJDAČIĆ, Dejan. *O kletvi u usmenoj književnosti*. [online] [cit. 2011-03-21]. Dostupné z WWW: <http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva.html>.

¹⁴ ВУКОВИЋ, Милан. *Народни обичаји, веровања и пословице код Срба*, Београд 2004.; МИЛИСАВАЦ, Живан. *Антологија говорних народних умотворина*, Београд 1972.; СЛАВЕЈКОВ, Рачо. *Български народни обичаи и вярвания*, Велико Търново 2006.

¹⁵ КИТЕВСКИ, Марко. *Македонски народни кетви*, Скопје 1997.; ΤΛΟΥΠΑ, Σαπφώ. *Ευχές, ξόρκια, κατάρες, εκφράσεις θυμού*, Θεσσαλονίκη 2001.

došlo hlavně v srbském prostředí, kde se tradičně pojaté kletby staly východiskem pro anekdotické kletby, např.: **Дао ти бог дукат од сто ока, па нити га могао носити ни трошити, већ седео крај њега и просио!** *Kéž ti Bůh dá dukát o váze sto oka* [jednotka hmotnosti], *abys ho nemohl ani nosit ani utratit, ale abys seděl vedle něj a žebрал!*

Za nejtěžší se považuje matčina, otcova a kmotrova kletba, které se údajně vždy vyplní. Jejich následků se lze jen obtížně zbavit a navíc mají moc proklít člověka a jeho potomstvo až do deváté generace, o čemž hovoří bulharské přísloví **Бащина и мајчина клетва стига до девета рода.** *Otcova a matčina kletba sahá do devátého kolena.* Kmotr je na Balkáně vnímán jako prostředník mezi kmotřencem a Bohem, resp. mezi světem živých a mrtvých, a proto se mu přičítá schopnost ovlivnit kmotřencův osud.

Systém obranných prostředků proti kletbám není zdaleka tak propracovaný jako v případě-uhranutí. Aby matka nechťeně neproklela své dítě, nosí prsten, který kletbu neutralizuje, případně vysloví určitou apotropaickou formuli: např. srb. **Боже, опрости ми грешној.** *Bože, odpusti mi hříšnici.* Pokud matka chce, aby její kletba byla „přijata“, prsten svlékne. Podobně otec, kleje-li vážně, smekne čapku. Používají se například tyto apotropaické formule (řec. απευχή): řec. **Φτού, φτού, φτού, σκόρδα!** *Fuj, fuj, fuj, česnek!* – alb. **Hudhër!** *Česnek!*, dále řec. **Μακρία από μας!** *Daleko od nás! Aï, χάσου!* *Ztrať se!*

Kletba může být doprovázena jistými neverbálními projevy, klečením, zvláštní mimikou nebo urážlivými gesty, u Řeků typicky „mundzou“ (μούντζα, patrně persismus) – gesto dlaní s roztaženými prsty. Původ mundzy se spatřuje v byzantském zvyku dotknout se dlaní poprášenou popelem tváře veřejně potrestané osoby nebo v tureckém zvyku označovat nevěstince dlaní namočenou v asfaltu. Toto slovo bylo pod pozměněným významem přežato i do okolních jazyků, alb. *μυγхурë* znamená velkou ostudu a bulh. *мутсуна* pejorativně tvář nebo vzezření.

Protože podstatou kletby je víra v magický účinek slova, přidržují se kletby v zásadě ustálené gramatické formy s ohledem na modalitu děje. Sloveso v albánské kletbě bývá typicky v optativu, což je velmi archaický slovesný modus vyjadřující děj považovaný mluvčím za žádoucí. Použití optativu v dnešní albánštině se omezuje převážně na ustálené obraty, jakými jsou právě kletby nebo například nejrůznější přání a blahopřání. Novořečtina

a zčásti rumunština vyjadřují kletbu pomocí konjunktivu, který v této funkci nahrazuje imperativ, v rumunských kletbách se ale výrazně častěji vyskytuje kondicionál. Pro bulharštinu a makedonštinu jsou typické tzv. da-konstrukce, které svou strukturou i použitím přímo odpovídají novořeckému a rumunskému konjunktivu a vzájemný rozdíl je de facto terminologický. Srbština, která da-konstrukce také zná, a také některé makedonské dialekty naproti tomu dávají přednost spíše optativu, tj. specifickému použití l-ového participia. Mimo to bývá vlastní kletba doplněna tzv. konektorem – srbské *da Bog da* a makedonské *да даде Господ* („dejž Bůh“), řecké *που*, bulharské *дано* – který dodává kletbám stereotypní tón.

Z obrazných prostředků patrně převažuje metafora (např. *Прстима говорио! Кукавица да ти кука!*). Zajímavá je například antifráze (např. *Пођи, не пошао! Једу, не најео се! Легнал та не станал!*) nebo figura etymologica (např. *Трепка да те трепе!*).

Balkánské kletby vynikají jednak svým úctyhodným množstvím a jednak rozmanitostí motivů, v nichž se odráží vynalézavost lidové fantazie Balkánců. Lilija Krumova-Cetkova excerpovala materiál z bulharských sborníků lidové slovesnosti z 19. století a došla ke konečnému počtu asi 2 500 kleteb, což je pro zajímavost třikrát víc než blahopřání. Tento obrovský korpus lze rozdělit podle několika kritérií: podle adresáta na **individuálních kletby** a od nich se lišící **kolektivní kletby** namířené proti skupinám lidí, dokonce i proti celým vesnicím. Do této kategorie spadá i tzv. **anatema**. V případě, že byl spáchán nějaký zločin a dlouho se nedařilo dopadnout pachatele, vyzval stařešina obce vesničany, aby se sešli na místě zločinu, na křižovatce nebo na nějakém posvátném místě, kde se modlili za potrestání činu. Potom vzal každý kámen a hodil jím na hromadu (bulh. a mak. *грамада*), která postupem času rostla, protože kameny přihazovali i náhodní kolemjdoucí. V užším slova smyslu znamená anatema vyobcování z pravoslavné církve za zvlášť závažné provinění, při němž se recitovaly speciální pasáže Bible, rozlamovaly svíce a rozpouštěly v bublajícím dehtu. Podle adresanta se někdy vyčleňují **profesní kletby**¹⁶, jejichž použití je omezeno mezi vykonavatele určité profese (např. bulh. *Късмет да имаш*

¹⁶ КРУМОВА-ЦВЕТКОВА, Лилија. *Българските благословици, пожелания и кетви – част от националната самобитност и културното наследство*, София 2010.

толкова, колкото вода в рибарска мрежа! *Ať máš tolik štěstí, kolik je vody v rybářské síti!*), **žeb-rácké kletby** (např. srb. Убило те парче хлеба! *Ať tě zabije kousek chleba!*) nebo **vdovské kletby**.

Cílem každé kletby je přivolat pohromu, což jinak řečeno znamená odejmout někomu určité blaho: majetek, štěstí, zdraví a v nejhorším případě i život. Dalším možným hlediskem je tedy sémantická klasifikace podle toho, o co mají dotyčnou osobu připravit. Toto umožňuje zajímavý etnolingvistický vhled do problematiky kleteb. Při bližším zkoumání totiž zjistíme, že kletby v balkánských jazycích si často doslovně nebo alespoň motivem odpovídají a představují tudíž i osobitý frazeologický problém v balkánské lingvistice.

I. Nespecifikované

Není specifikováno, jakým způsobem má být dotyčný proklet.

srb. **Проклет био! Проклет да си и овога и онога света!** mak. **Анатема те! Проклет да си!** bulh. **Проклет да бъдеш!** řec. **Την κατάρτα μου να χεις!** **Ανάθεμά σε!** *Buď proklet!*

a) Sem patří i kletby, jejich motivem je **Boží trest**:

srb. **Бог нека ти плати!** *Ať tě Bůh ztrestá!* – mak. **Господ да ми ти судит!** *Ať tě Bůh soudí!*

II. Thanatobolie

Kletby přivolávající smrt jsou nejtěžší, ale paradoxně zároveň nejrozšířenější. V odborné terminologii se označují jako **thanatobolie**.

srb. **Мртвог те наши!** *Mrtvého aby tě našli!* **У мукама умро!** *V mukách ať zemřeš!* – mak. **Мртов да си!** *Ať zemřeš!* srb. **Не дочекао сутрашњи дан!** – rum. **Să n-aruci ziua de mâine!** *Ať se nedožiješ zítřejšího dne!*

alb. **Mos e prufsh kokën gjallë në shtëpi!** *Ať se nevrátíš živý domů!*

alb. **Të shplafë mortja! Të marrtë mortja! Të raftë murtaja!** – mak. **Смрт те собрала!** *Smrt aby si tě vzala!*

srb. **Душа ти испала!** *Ať ti vyletí duše z těla!*

a) U pravoslavných jižních Slovanů se hojně vyskytují kletby, které mají přivodit smrt skrze **Boha nebo některého ze světců**. Kletby tohoto druhu mají patrně původ v synkretismu pohanství a křesťanství, přičemž původní pohanská božstva nahradili křesťanští svatí. Kletby jsou samy o sobě v rozporu s křesťanskou morálkou, a proto

se je pravoslavná církev v minulosti pochopitelně snažila potlačovat a kletby, v nichž jsou zmiňováni svatí, považuje za rouhání.

srb. **Бог те убио! Господ те убио!** – mak. **Бог да те убие!** – alb. **Të vraftë Zoti!** *Ať tě zabije Bůh!*

srb. **Убила те Света Богородица!** *Ať tě zabije svatá Bohorodička!* **Мајка те Божја убила!** *Ať tě zabije Matka Boží!*

srb. **Убила те Света Недеља!** *Ať tě zabije svatá Nedelja!* – mak. **Света Недеља да му земе душата!** *Ať mu vezme duši svatá Nedelja!*

Убио те Свети Илија! *Ať tě zabije svatý Eliáš!* – mak. **Свети Илија да го земе!** *Ať si ho vezme svatý Eliáš!*

b) Určitá skupina kleteb má přivolat **temné síly, démony a mytické bytosti**:

alb. **Dreqi të marrtë!** – srb. **Враг те однео!** **Ћаво те однео! Ћаво те изео!** *Ať si tě odnese ďábel!* – mak. **Ѓаол те зел!** rum. **Să te muncească dracii! Să fii al dracului! Dracul să te ia!** **Cânta-ți-ar dracul la ureche!** *Čert aby tě vzal!*

srb. **Иди до ђавола!** *Jdi k čertu!* **Ћаво ти душу попио!** *Ať ďábel vypije duši!* **Ћаво ти главу разбио!** *Ať ti ďábel rozbije hlavu!* **Ћаво ти чорбу запржио!** *Ať ti čert zavaří polévku!* **Ћаво ти очи ископао!** *Ať ti ďábel vyrve oči!* – mak. **Ѓавол да те расчепе на триста парчиња!** *Ať tě ďábel rozsápe na tři sta kusů!*

srb. **Але те однеле!** *Draci aby tě odnesli!*

srb. **Виле те однеле!** – rum. **Juca-te-ar Rusalii-le!** *Vily aby tě odnesly!*

c) V mnoha kletbách figurují **zvířata**, jimž jsou tradičně přisuzovány negativní vlastnosti, hlavně havět a šelmy:

srb. **Црви те изели!** *Ať tě sežerou červi!* – rum. **Mânca-te-ar viermii și veninul!** *Červi a hadi aby tě žrali!*

rum. **Bea-te-ar șerprii și tăunii!** *Hady a ovády na tebe!*

bulh. **Въшки да те изядат!** – mak. **Вошките да те јадат!** *Ať tě žerou vši!*

bulh. **Гавран очи да ти извади!** *Aby ti havran oči vykloval!*

srb. **Мачке те појеле!** *Ať tě žerou kočky!*

srb. **Вуци те појели!** – mak. **Волци те изеле!** *Ať tě sežerou vlci!*

řec. **Να σε φάν' τα σκυλιά και τα όρνια!** *Ať tě sežerou psi a draví ptáci!* – mak. **Орли и врани да те изедат!** *Ať tě sežerou orli a vrány!* – bulh.

Кучета главата да ти изядат! *Ať ti psi sežerou hlavu!*

řec. **Να σε φάει το μαύρο φίδι! Οχιά να σε φάει!** – srb. **Змија те за срце ујела!** *Ať tě sežere černý had / zmije!*

alb. **Të këndofitë kukumjacka!** – řec. **Που να λαλήσουν κουκουβάγιες στα κεραμίδια σου!** – mak. **Кукавица да ти кука!** *Ať ti zazpívá kukačka!* – rum. **N-ai mai auzi cucul! N-ai mai ajunge să-ți cânte cucul la anul!** *Ať už neuslyšíš zpívat kukačku!*¹⁷

d) Jinou skupinu reprezentují kletby přivolávající **násilnou smrt a mučení** nebo **přírodní pohromy**:

srb. **Помрчина те појела!** *Ať tě někdo úkladně zabije!*

srb. **Гром те згромио! Гром те спалио, да Бог да!** – bulh. **Гръм да те тресне!** – alb. **Të zëntë rrufeja! Të raftë rrufeja!** *Aby tě blesk sežehl!*

řec. **Φωτιά να πέσει και να σε κάψει! Κάρβουνο να σε φάει!** – srb. **Ватра те изгорела!** – rum. **Arde-te-ar focul! Mânca-te-ar focul să te mănânce!** – mak. **Оган да те изгори!** *Ať shoříš!* – bulh. **На прах и пепел да станеш!** *Ať shoříš na prach a popel!*

srb. **Вода те однела!** *Voda aby tě vzala!*

rum. **Ședea-ți-ar stâlpul la cap!** *Na pranýř s te-bou!*

bulh. **На суха върба да те обесят!** *Ať tě oběsí na suché vrbě!*

srb. **Коњи те растргли!** *Ať tě rozervou koně!* (souvisí s biblickým čtvrcením těla koňmi)

srb. **Погов ти колац на огњиште!** *Ať shoříš na hranici!* (narážka na upálení)

mak. **Остра сабја да те пресече!** *Ať tě přesečne ostrá šavle!*

srb. **Стрела те убила!** *Ať tě zabije kulka!*

e) Typicky srbským motivem je **matčín stesk** ze smrti, kterou má přivodit kletba.

srb. **Цркао мајци, да Бог да! Чхчпни матце! Содомисао се мајци! Урнисао се мајци! Мајка те пожељела!** *Ať tě oplakává matka!* **Мајка те не видела!** *Ať tě matka už nespatří!* **Мајка те сахранила!** *Ať tě pohřbí matka!* **Мајка ти за**

душу пила! *Ať ti matka připije na pohřební hostině!*

III. Posmrtné útrapy

a) Velmi charakteristické jsou kletby narážející na určitý okamžik **pohřbu**:

rum. **Dormire-ai somnul morții! Dormire-ai somnul de veci! Spi smrtelným spánkem!** – řec. **Να μην ξημερωθείς!** – mak. **Да заспијаш та да се не разбудиш!** *Ať se už neprobudíš!*

alb. **Të shtifsha në dhe për së gjalli!** *Ať tě pohřbím zaživa!* **Të hapsha varrin me thonj!** **Të punofsha varrin!** – mak. **У земата да те посипам!** *Kěž ti vykopu hrob vlastníma rukama!*

srb. **Распао се!** *Ať shniješ!*

řec. **Να μη λιώσουν τα κόκαλά σου!** – mak. **Дано да седиш сто години во гробо и да се не разгниеш!** – *Ať se nerozpadnou tvoje kosti!* **Ať ležíš sto let v hrobě a neshniješ!**

řec. **Που να σε πάνε τέσσερις και ο παπάς πέντε!** *Ať tě ponesou čtyři a pátý ať je pop!* **Που να στο πεί ο παπάς στ' αυτί!** *Ať ti to pošeptá pop do ucha!* – rum. **Citi-ți-ar popa!** *Aby ti pop předčítal!*

řec. **Που να σε νεκροφιλήσω!** *Kěž tě políbím mrtvého!*

rum. **Mânca-ți-aș coliva!** *Ať se jí coliva na tvou počest!*

alb. **Të mbuloftë dheu i zi! Të kalbtë toka!** – bulh. **Черна земя да те погълне!** – řec. **Που να σε φάει το χώμα! Να σε ξεράσει η γη!** – srb. **Земља ти кости истурила!** *Ať tě pohřbí země!*

alb. **Të sjellshin në çarçaf!** *Ať tě ponesou v prostěradle!*

mak. **Свињи гробот да му изријат!** *Ať mu svi-ně rozryjí hrob!*

b) Jiná skupina kleteb se váže k **zapomnění**. Rodina tradičně leží vysoko v žebříčku balkánských priorit, a proto je pro Balkánce nejhorší pohroma zůstat nepohřben a zapomenut vlastní rodinou.

srb. **Траг ти се затро!** *Ať po tobě nezbude památky!*

řec. **Να χαθείς και να μη φανείς!** *Ať zmizíš a už se neobjevíš!*

alb. **T'u harroftë emri!** – mak. **Име ти се не спомнило!** – bulh. **Опустяло ти име и презиме!** *Budiž zapomenuto tvé jméno!*

srb. **Отишао па се не вратио!** – bulh. **Където отидеш да не се върнеш!** – mak. **Ошол та не дошол!** – řec. **Που να πας και να μη γυρίσεις!** *Odejdí a už se nevracej!*

¹⁷ Např. bulharskými námořnickými kletbami se zabýval Dimităr Konstadinov: КОСТАНДИНОВ, Димитър. Български рибарски и моряшки клетви. *Годишник на Университет Проф. Д-р. Ясен Златаров*, XXXV (2), Бургас 2006, s. 83–89.

srb. **Проб ти се не знао!** *Ať se neví, kde leží tvůj hrob!*

IV. Nemoci

srb. **Болест те спопала!** – mak. **Болест да те јаде!** – rum. **Lovi-te-ar boala!** *Nemoc na tebe!*

srb. **Тражили ти лека па ненашли!** *Ať ti hle-dají lék a nenajdou!*

řec. **Να ξερομαραθείς!** *Ať zchřadneš!*

alb. **Të lëntë Zoti sakat!** *Ať tě Bůh nechá zmr-začit!* – bulh. **Сакат да осакатееш!** *Ať je z tebe mrzák!*

rum. **Să se topească carnea pe tine ca lumâna-rea!** *Ať se na tobě maso rozpustí jako svička!*

alb. **Të vraftë shkau!** *Ať tě zabije mrtvice!*

alb. **Të shplaftë panuklla!** – řec. **Να σε φάει η πανούκλα!** – bulh. **Чума да те вземе!** *Mor na tebe!*

řec. **Να σε πιάσει σιγηνικό! Να σε πιάσει ζαλιακό!** *Padoucnici na tebe!*

srb. **Онемео, да Бог да! Прстима говорио!** – mak. **Онемел!** – alb. **Mos folsh kurrë më! T'u marret ajo gojë! T'u thaftë goja!** – bulh. **Езика да ти изсъхне!** *Ať oněmíš!*

srb. **Оћоравио! Ослепио, да Бог да! Слепог те водили по свету!** – mak. **Ќор да одиш!** – alb. **Kurrë dritë mos pafsh!** – řec. **Που να σου βγουν τα μάτια!** *Ať oslepneš!*

srb. **Руке ти отпале! Руке ти се осушиле!** – mak. **Дано ти исахнаа рацете!** – bulh. **Ръцете да ти изсъхнат!** *Ať přijdeš o ruce!*

bulh. **Три години треска да те тресе!** – mak. **Да би треснал треснатику!** *Ať s tebou cloumá zimnice!*

srb. **Пођи, не пошао! Пођи, не дошао! Не дигао се! Не помакао се!** *Ať ochrneš!*

srb. **Црева ти се преврнула!** *Ať se ti zauzlí střeva!*

srb. **Џигерица ти се распала!** *Ať ti shnijí játra!*

srb. **Полудео, да Бог да!** *Ať zešlíš!*

srb. **Врат сломио! Врат скршио!** *Ať si zlomíš vaz!*

srb. **Језик прегризао!** – řec. **Δάμασε τη γλώσσα σου! Δάγκωσε τη γλώσσα σου!** *Ať si prokousneš jazyk!*

řec. **Που να σταθεί το κάτουρό σου!** *Ať se ti zastaví moč!*

V. Ztráta majetku

rum. **Călca-te-ar nevoia!** *Bídu na tebe!*

srb. **Ватра ти кућу изгорела! Кућу не видео!** *Ať ti shoří dům!* – alb. **T'u shkretoftë shtëpia!** –

mak. **Прав и пепел куќата да ти се сторит!** *Ať ti spadne dům!*

srb. **Просио, па се хранио!** – mak. **Просил та се ранил!** – bulh. **Да просиш и да се храниш!** *Po žebrotě abys chodil!*

srb. **Кад соли имао, хлеба немао!** *Ať máš sůl a nemáš chléb!*

srb. **Не најео се!** *Kéž hladovíš!*

VI. Neštěstí

srb. **Црн ти век био!** řec. **Την κακή σου και την ψυχρή σου ημέρα! Τον κακό σου τον καιρό! Τρομάρα και λαχτάρα να σου 'ρθει!** alb. **Mos pafsh të mirë në jetë! Më mirë mos qoftë!** mak. **Да не прокопсаш!** *Ať máš v životě samou smůlu!*

řec. **Χαϊρι και προκοπή μην κάνεις!** – alb. **Mos pafsh hajer e prokor!** – bulh. **Хаир да не видиш!** – mak. **Аир да не видиш!** *Ať nebudeš nikdy šťastný!*

mak. **Бел ден не видел!** – řec. **Που να μη δεις άσπρη μέρα!** – alb. **Mos pafsh ditën!** *Ať nevidíš bílý den!* – bulh. **Бял свят да не видиш!** *Ať nevidíš bílý svět!*

alb. **Kurrë Zoti mos të dhashtë.** *Ať nikdy nepři-jdeš v milost Boží!*

srb. **Сунце ти не синуло! Сунце те не огрејало!** – rum. **N-ai mai vedea fața soarelui!** *Ať ti nespít / nehřeje slunce!*

řec. **Μούντζες και στάχτες πάνω σου!** – rum. **Să se-aleagă praful și pulberea de capu-ți!** *Ať padne prach a popel na tvou hlavu!*

rum. **N-ai mai călca iarbă verde!** *Ať už nikdy nevkročíš na zelenou trávu!*

alb. **Të ngelçin armët varur në mur!** *Ať ti zůsta-nou zbraně viset na zdi!*¹⁸

VI. Rodina

Následující příklady dokládají, že kletba se nemusí nutně vztahovat na proklínanou osobu, ale i na její nejbližší, případně může narušit příbuzenské vztahy.

srb. **Проклет био и ко те родио!** – řec. **Ανάθεμα που σ' έκανε!** *Ať je proklet i ten, kdo tě zrodil!*

alb. **Të vraftë gjiri i nënës!** *Ať tě zabije matčin prs!*

alb. **Të sjellshin mandatën!** *Ať ti přinesou zvěst o ztrátě blízkého!*

¹⁸ V Rumunsku je zvykem na pohřební hostině rozdávat jako almužnu chudým pokrm zvaný *coliva* – vařená pšeničná zrna s ořechy a cukrem.)

řec. **Να το βρεις απ' τα παιδιά σου!** *Ať se ti to vrátí na dětech!*

srb. **Цркло ти најмилије!** *Ať ti zemře dítě!*

srb. **Нит женио, нит удавао!** – mak. **Ни да омажиш ни да ожениш!** *Ať neoženíš syna ani neprovdáš dceru!*

alb. **Dalsh fare!** *Ať se nikdy neprovdáš!*

alb. **Të humbtë fara!** *Ať se ti ztratí semeno!* [prokletý zůstane bez potomka]

Závěr

Uhranutí a kletby představují velmi staré kulturní fenomény, na Balkáně do jisté míry stále živé. Ačkoliv je jejich mechanismus podobný, nelze je libovolně zaměňovat. Etnolingvistika a balkánská lingvistika mohou toto téma představit v novém světle, neboť v terminologii uhranutí a frazeologie kleteb můžeme vystopovat styčné prvky v celobalkánském měřítku. Ze sémantického hlediska lze klasifikovat kletby do několika okruhů: nspecifikované, přivolávající smrt, posmrtné útrapy, nemoci, neštěstí, ztrátu majetku a pohromy týkající se rodiny.

ABSTRAKT

Uhranutí a kletba zaujímají specifické postavení mezi jevy duchovní kultury. Příspěvek se zabývá obecnými rysy a etnolingvistickými aspekty těchto dvou jevů v balkánské kulturní tradici. Zároveň představuje kletby jako zvláštní frazeologický problém v balkánské lingvistice.

► Balkán, etnolingvistika, balkánská lingvistika, uhranutí, kletba

The evil eye and curse occupy a special place among phenomenons of spiritual culture. This article deals with common attributes and ethno-linguistical aspects of these two phenomenons in the cultural traditions of Balkans. It also presents the curses as specific phraseological problem in Balkan linguistics.

► Balkans, ethnolinguistics, Balkan linguistics, bewitch, curse